

УДК 351.82:631.1

Ю. О. Ульянченко,

д.держ.упр., доц.,

доцент кафедри економічної політики та менеджменту ХарPI НАДУ,

м. Харків

СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНИХ ПОЗИЦІЙ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФОРМУВАННЯ

Здійснено аналіз регіонів України за рівнем конкурентоспроможні виробництва головних видів аграрної продукції та регіональні особливості їх формування.

Ключові слова: аграрна сфера, конкуренція, конкурентне середовище, фактори конкурентоспроможності.

Характеризуючи конкурентоспроможність аграрної сфери, необхідно враховувати, що відповідно до сучасних наукових поглядів виділяється вертикаль взаємопов'язаних об'єктів від нано- до макрорівня, в якій будь-який суб'єкт розглядається як основа конкурентоспроможності вищих об'єктів. Слід урахувати, що на конкурентоспроможність впливає досягнутий рівень розвитку: конкуренція на основі факторів виробництва; конкуренція на основі інвестицій; конкуренція на основі нововведень; конкуренція на основі інтеграційних процесів.

Обставини й умови, які визначають конкурентоспроможність, розглядаються як фактори конкурентоспроможності. У свою чергу чинники які вигідно відрізняють конкуруючого суб'єкта (конкурентний товар) від інших, можна визначити як конкурентні переваги. Як важіль і засіб конкуренції конкурентоспроможність належить до категорії суспільного розвитку і виявляється у суперництві між об'єктами для досягнення певних цілей. Що ж до конкурентоспроможності продукції, то це є техніко-економічна категорія, яка оцінюється сукупністю технічних та економічних показників, факторів, умов. Конкурентоспроможність, її чинники та переваги у сукупності характеризуються конкурентним середовищем.

Досліджуючи сучасну ситуацію на аграрному ринку України, можна

відзначити таку тенденцію: попит на аграрну продукцію знижується за рахунок зменшення приросту населення та зниження доходів на душу населення, а приріст аграрної продукції за рахунок застосування нових технологій збільшується. Це обумовлює утворення низької ринкової кон'юнктури, яка характеризується відносним збільшенням пропозиції аграрної продукції при відносному зниженні попиту. До цього можемо додати, що значна кількість аграрних товаровиробників здійснюють не лише виробничі витрати, додатково витрачають кошти на забезпечення існування сільських територій. Усе це призводить до того, що ринок в аграрній сфері України працює неефективно і потребує вдосконалення державного регулювання.

Дослідженням різних аспектів конкуренції та аналізу конкурентних позицій аграрної сфери були присвячені праці таких іноземних вчених, як Ф. Букерей А. Вайсман, Р. Дамарі, Е. Діхтль, А. Лайан, Х. Хершген, Х. Швальбе та інші, серед вітчизняних вчених дослідженням цієї проблеми присвячено роботи О. Амосова, М. Безуглого, П. Гайдуцького, С. Дорогунцова, М. Кропивка, М. Латиніна, Т. Лозинської, С. Мочерного, С. Майстра, О. Могильного, О. Онищенка, П. Саблука, В. Юрчишина та ін.

Метою статті є дослідження конкурентних позицій аграрної сфери України та регіональні особливості їх формування.

Дослідження проблеми конкуренції, а також пов'язаного з нею питання конкурентоспроможності почалося майже з моменту зародження економічної науки. Чи не найпершим, хто став теоретиком цього питання, був класик економічної теорії А. Сміт. Адже саме він у свій час описав дію всім відомої «невидимої руки», яка спрямовує суб'єкти ринку через урахування власної вигоди в умовах суперництва, породжуючи конкуренцію. Це автоматично врівноважує ринок, регулюючи інтереси всіх його суб'єктів, що забезпечує ефективність, пропорційність і динамічність ринкової економіки [10].

Сучасні вітчизняні вчені по-різному тлумачать категорії конкурентоспроможності. Зокрема, І. Отенко та Є. Полтавська визначають її як динамічну характеристику здатності підприємства адаптуватися до змін

зовнішнього середовища і забезпечувати при цьому певний рівень конкурентних переваг [8, с. 14-15]. На погляд С. Коляденко, конкурентоспроможність агропромислового підприємства – це здатність ефективно використовувати свій фінансовий, виробничий, науково-технічний і трудовий потенціали [5, с. 247–250].

Тобто, на думку автора, показник конкурентоспроможності підприємства відображає результати діяльності фактично всіх його підрозділів, а також можливість адекватного реагування на зміни зовнішнього середовища шляхом створення механізму стратегічного управління конкурентоспроможністю.

Як правило, до основних факторів, які визначають конкретні переваги підприємств, відносять:

- відносність – конкурентна перевага проявляється під час порівняння аспектів діяльності підприємств або товарів різних виробників;

- динамічність – конкурентоспроможність змінюється під впливом детермінованих факторів;

- адаптивність – конкретна конкурентна перевага, яка дає змогу адаптуватися до умов, які змінюються;

- стійкість – конкурентна перевага зберігає свою цінність протягом тривалого періоду часу, тобто життєвого циклу;

- ефективність – конкурентна перевага дає змогу підприємству досягати певного результату на одиницю витрат, пов'язаних з реалізацією цієї конкурентної переваги [4, с. 35].

При цьому І. Багрова і О. Нефьодова виділяють такі групи факторів конкурентоспроможності підприємства:

- державна політика – зовнішня (ступінь участі країни у світових інтеграційних процесах); внутрішня (напрями зовнішньої політики, стан і напрям реформ; пріоритети розвитку країни; стабільність обраного курсу);

- соціальні умови – структура робочої сили; рівень підготовки фахівців; співвідношення між категоріями працівників; ціна робочої сили; рівень зайнятості; культурний рівень розвитку суспільства;

– економічні умови: середній рівень заробітної плати в економіці, податки і пільги; інвестиційний потенціал країни – рівень розвитку окремих галузей; частка наукоємної продукції в експорті країни;

– природно-ресурсний потенціал – рівень забезпечення економіки власними природними ресурсами; рівень від’ємного екологічного навантаження; стан водних ресурсів;

– правове середовище – гармонійність законодавчої бази, спрямування на розвиток; дієвість нормативних актів;

– монополізація економіки – загальний рівень концентрації продавців; антитрестове регулювання; вертикальна інтеграція;

– товарні ринки – структура галузевих ринків; місткість товарних ринків; вибагливість покупців; стандартизація товарів; стійкість позицій лідерів [1].

Таким чином, у загальному розумінні конкурентоспроможність означає здатність витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об’єктами [12] або здатність пристосовуватися до змін зовнішнього середовища з погляду утримання позицій серед суперників [7].

Конкурентоспроможність організації може бути визначена як комплексна порівняльна характеристика підприємства, яка відображає переваги сукупності оцінюваних показників його діяльності, що визначають успіх підприємства на певному ринку за певний період часу стосовно сукупності показників конкурентів [3]. Таке визначення передбачає врахування не лише внутрішніх резервів підприємства, а й можливих ринкових переваг. Забезпечення конкурентоспроможності підприємства – це запорука його комерційного успіху, але конкурентоспроможність підприємства пов’язана, в першу чергу, з наявністю конкурентних переваг [2].

Після стислого розгляду теоретичних підходів до поняття конкуренції перейдемо до реальної оцінки ситуації в аграрній сфері. Було вирішено обрати для цього пшеницю, соняшник, ріпак, молоко і свинину. У ролі критеріїв конкурентоспроможності обрали такі показники:

– виробнича собівартість 1 ц продукції, грн;

- урожайність, ц/га, продуктивність 1 голови худоби, кг;
- рентабельність виробництва продукції, %;
- окупність витрат урожаєм, ц/грн, окупність витрат продукції тваринництва, ц/грн;
- витрати на 1 га, грн, витрати на 1 голову, грн.

Для одночасного врахування дії всіх цих факторів було вирішено використати методику комплексної рейтингової оцінки. Окремо зазначимо, що є велика кількість методик і підходів до здійснення комплексних оцінок. Зокрема, О. Стасюк та І. Бевз пропонують здійснювати інтегральну оцінку рівня конкурентоспроможності регіонів України [11]. Вони виділяють такі основні етапи комплексної оцінки:

1. Формування системи показників для оцінки конкурентоспроможності регіону, на основі яких складається матриця даних для багатовимірного аналізу.
2. Нормування показників і визначення ступеня диференціації дістаних даних за регіонами. Для цього визначають часткові індекси (як відношення фактичного значення j-го показника для кожного регіону (X_{ij}) до кращого в певному регіоні), поділивши показники конкурентоспроможності на показники-стимулятори і показники-дестимулятори.
3. Розрахунок інтегрального індикатора по кожній з груп показників.
4. Побудова радіальної діаграми конкурентоспроможності регіону за груповими індикаторами.
5. Проведення розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності відповідного регіону.
6. Ранжування обчислених інтегральних індексів і побудова рейтингу регіонів за рівнем конкурентоспроможності.
7. Групування регіонів за рівнем конкурентоспроможності;
8. Аналіз результатів оцінки рівня конкурентоспроможності.
9. Розроблення управлінського рішення для підвищення рівня конкурентоспроможності досліджуваного регіону [11].

Слід зазначити, що в Україні є методики комплексної оцінки, затверджені

рішеннями державних органів. Одна з них – «Методика комплексної оцінки бідності» – була затверджена в Міністерстві юстиції України 26 квітня 2002 р. [6]. Вона передбачає розрахунок системи показників, що безпосередньо характеризують становище населення. Розрахунки здійснюються щоквартально на підставі даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України, що проводить Держкомстат України. За підсумками року розраховуються показники, що характеризують склад бідних верств населення.

Ще одним прикладом використання комплексних методів оцінки є «Методика визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів» затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 04.02.2004 р. № 113 [9]. Метою даного нормативного документу є оцінка змін в регіонах з точки зору умов їх соціально-економічного розвитку. Ця методика передбачала оцінку результатів розвитку регіонів за 34 показниками. Даний процес здійснюється в кілька етапів. На першому етапі відбувається порівняння значень у конкретному регіоні з кращими показниками шляхом відносних відхилень. На другому етапі за кожним показником визначається середня величина відносних відхилень. Даний етап, у свою чергу, дозволяє отримати єдиний показник, який використовується для побудови рейтингу регіонів. Відповідно найкращим з них буде той регіону якого він виявиться найнижчим.

Ми також вирішили використати комплексну оцінку регіонів за обраними культурами та видами продукції тваринництва. Основними її етапами будуть такі:

1. Формування системи економічних показників оцінки виробництва окремих видів продукції сільського господарства. Ці критерії ми навели раніше.

2. Встановлення напрямку змін показників. За напрямком зміни факторної й результативної ознак зв'язки поділяються на прямі та обернені. При прямому зв'язку зростання значення показника і результативної ознаки (ефективності) змінюються в одному напрямку, тобто у разі збільшення X зростає також й Y . При оберненому зв'язку напрямком зміни показників

протилежний, тобто під час зростання X зменшується Y . Серед показників, що ми обрали, було вирішено змінити в бік збільшення такі: урожайність (продуктивність однієї голови худоби), рентабельність виробництва продукції, окупність витрат урожаєм (окупність витрат продукції тваринництва), витрати на 1 га (витрати на одну голову). Напрямок зміни в бік зменшення було встановлено для показника величини виробничої собівартість 1 ц продукції.

3. Стандартизація показників. Цей етап потрібен тому, що обрані показники мають як різний напрямок зміни, так і абсолютну величину, одиниці виміру. Тому на цьому етапі необхідно провести стандартизацію показників. Ми розробили власний методичний підхід до вирішення цієї проблеми. Він передбачає, що у разі встановлення напрямку змін показника до збільшення стандартизоване значення X_i визначаємо за формулою:

$$X_i = \frac{x_i}{M},$$

де X_i – стандартизоване значення;

M – медіана, середина ранжованого ряду;

x_i – значення i -го показника.

У разі встановлення напрямку змін у бік зменшення стандартизоване значення розраховуємо за формулою:

$$X_i = \frac{M}{x_i}$$

Використання медіани у формулах, на наш погляд, дозволить зменшити розбіжності між стандартизованими значеннями, на відміну від використання максимального або мінімального значення. Тим паче, що останні величини потребують детальної перевірки на адекватність. Відповідно до запропонованих формул значення стандартизованих величин на рівні одиниці і більше, буде свідчити про кращу за середню ситуацію на цьому підприємстві за аналізованим показником.

4. Розрахунок комплексної рейтингової оцінки підприємства здійснюємо

за формулою:

$$R_i = \sqrt{\sum X_i^2}$$

де R_i – рейтингова оцінка окремого підприємства.

Таким чином, ми маємо ситуацію, коли оптимальним значенням для комплексної рейтингової оцінки буде найбільша величина. Відповідно мінімальне значення буде свідченням гіршої позиції регіону.

5. Загальну рейтингову оцінку регіону будемо визначати за формулою:

$$\bar{X}_i = \frac{\sum R_i}{n}$$

де \bar{X}_i – рейтингова оцінка окремого регіону;

n – кількість підприємств у цьому регіоні.

6. Ранжування регіонів за результатами комплексної рейтингової оцінки.

Щодо обчислених результатів, у таблиці наведено величину рейтингової оцінки конкурентоспроможності регіонів України за обраними видами продукції аграрної сфери. З наших даних видно, що виробництво пшениці є найбільш конкурентоспроможним в зоні лісостепу.

Таблиця 1

Середнє значення рейтингової оцінки конкурентоспроможності виробництва окремих видів продукції сільського господарства в регіонах України у 2012 р.

Область, зона, регіон	Пшениця	Соняшник	Ріпак	Молоко	Свинина
1	2	3	4	5	6
АР Крим	12,80	3,97	1,13	102,95	3,15
Дніпропетровська	32,89	7,50	1,93	62,85	3,70
Донецька	12,86	5,24	0,13	107,54	3,12
Запорізька	16,10	5,11	18,00	106,60	2,40
Кіровоградська	15,17	9,30	5,56	136,50	3,71
Луганська	12,67	7,15	0,09	131,83	2,66
Миколаївська	15,70	8,15	3,52	187,14	2,65
Одеська	12,18	4,70	3,24	242,17	3,80

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Херсонська	8,29	3,31	1,54	70,00	3,99
Степ	15,41	6,05	3,90	127,51	3,24
Вінницька	16,93	6,51	5,06	212,65	4,83
Київська	21,90	7,66	5,04	196,63	5,15
Полтавська	27,11	7,22	1,20	254,37	4,84
Сумська	21,35	8,76	2,18	266,76	4,69
Тернопільська	11,10	0,84	6,44	114,69	4,24
Харківська	17,02	10,87	0,18	164,15	2,82
Хмельницька	12,97	1,96	5,70	254,87	7,08
Черкаська	17,95	9,58	4,77	197,43	5,20
Чернівецька	17,40	2,86	2,78	173,11	5,17
Лісостеп	18,19	6,25	3,71	203,85	4,89
Івано-Франківська	8,38	1,15	3,67	64,72	3,95
Волинська	10,39	0,41	4,19	397,80	5,90
Житомирська	20,63	2,23	3,36	274,51	3,43
Закарпатська	12,66	0,65	0,73	6,42	5,71
Львівська	7,17	0,12	3,80	62,11	3,44
Рівненська	11,87	0,59	2,81	306,96	3,94
Чернігівська	14,48	4,31	2,30	297,52	3,86
Полісся	12,23	1,35	2,98	227,18	4,32
Україна	15,52	4,62	3,64	175,86	3,98

Джерело: розрахунки автора за даними Державної служби статистики України.

Серед областей найкраща ситуація за цим критерієм була в Дніпропетровській, Полтавській та Київській областях, найгірша – у Львівській області. Візуально розбіжність між середніми значення і стандартними відхиленнями комплексного показника в зоні лісостепу та полісся можна побачити на рис. 1. Аналіз даних з допомогою *t*-тесту засвідчив, що з вірогідністю 85,6 % розбіжності в середніх величинах цих сукупностей не випадкові. Таким чином, ми маємо ситуацію, яка склалася об'єктивно.

Що стосується соняшнику, то найбільш конкурентоспроможною природно-кліматичною зоною виявилась лісостепова, а серед областей – Харківська, хоча різниця зі степовою зоною була дуже незначна. У той же час істотно нижчий рівень конкурентоспроможності був в аграрних підприємств Полісся. Знову таки, для статичної перевірки цих розбіжностей між зоною лісостепу і полісся був використаний *t*-тест порівняння середніх. Його

результати наведені на рис. 2, на якому доволі чітко простежується різниця в середніх значеннях між цими зонами. Значення р-критерію засвідчило, що з вірогідністю майже 100 % системний фактор зумовлює цю розбіжність.

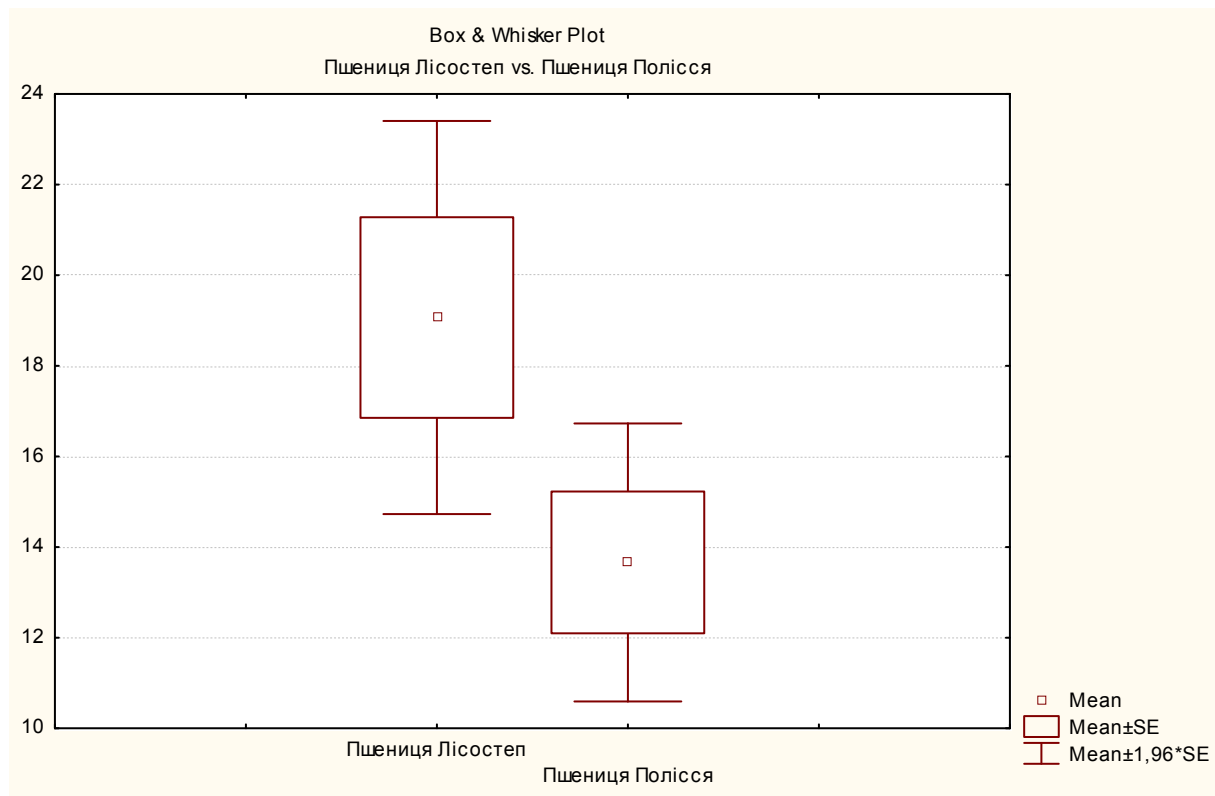

Рис. 1. Діаграма розмаху за величиною рейтингової оцінки конкурентоспроможності виробництва пшениці в зоні лісостепу та полісся у 2012 р.

По ріпаку найбільш конкурентоспроможною зоною виявилась, як і можна було очікувати, степова, а серед областей – Запорізька. Найгірша ситуація по цій культурі склалася в зоні полісся.

Зовсім протилежною виявилась ситуацію по молоку: найбільш конкурентоспроможні виробники були в зоні полісся, а найменш конкурентоспроможні – в Степовій зоні. Нарешті за останнім видом продукції свининою, найкраща ситуація виявилась з зоні лісостепу, а найгірша – в Степовій зоні.

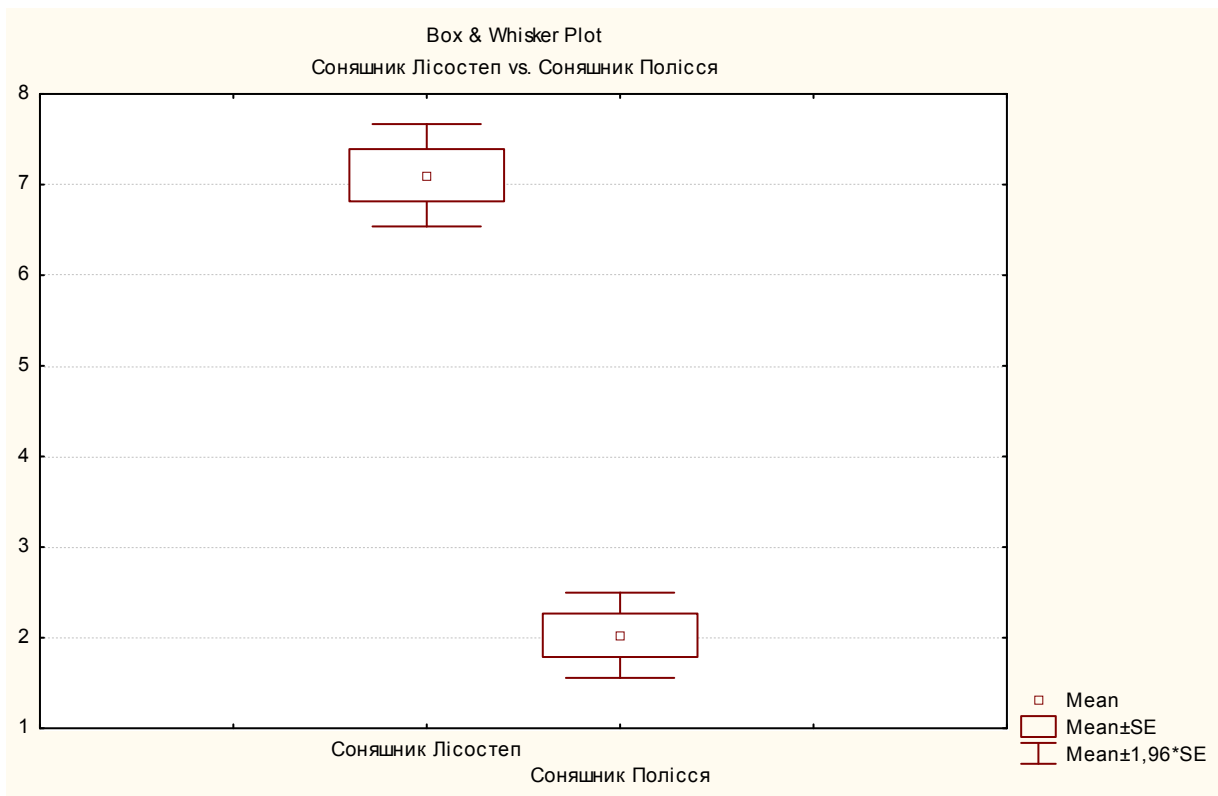

Рис. 2. Діаграма розмаху за величиною рейтингової оцінки конкурентоспроможності виробництва соняшнику в зоні лісостепу і полісся у 2012 р.

Таким чином, здійснений аналіз дозволив поділити регіони України за рівнем конкурентоспроможності виробництва головних видів аграрної продукції і врахувати при цьому комплекс факторів. Спеціалізація виробництва окремих видів аграрної продукції має свої переваги і недоліки. До переваг відносимо:

- збільшення обсягу виробництва однотипної продукції приводить до зменшення витрат на одиницю виробництва, що відомо як ефект економії масштабу виробництва;

- як правило, більш високий професіоналізм персоналу;

- налагодження каналів комерційних зв'язків і партнерських відносин.

Ризики спеціалізації:

- доволі часте порушення сівозмін і екологічних технологій;

- зростання загального рівня ризику через обмеженість кількості культур і вплив такого фактора, як погодні умови;

– комерційні ризики (цінова нестабільність на ринках).

До поглиблення спеціалізації аграрних підприємств спонукає конкуренція між виробниками аграрної продукції, яка посилюється в умовах насиченого ринку певними видами продовольством. Тому кожне аграрне підприємство концентрується на виробництві певної продукції, яка є конкурентоспроможною і забезпечує його економічний розвиток.

Багаторічні економічні трансформації, що охопили всі сфери національної економіки, негативно позначилися на аграрній сфері та стані її галузевої структури. При цьому зрушення в товарній спеціалізації аграрних підприємств, що відбувались протягом становлення аграрної сфери у незалежній Україні, сьогодні призвели до серйозних негативних наслідків. Порушено галузевий баланс, що позначається на відтворенні основного ресурсу аграрного виробництва — землі, що ставить під загрозу продовольчу безпеку країни в частині забезпечення внутрішнього ринку продукції галузі тваринництва.

Зазначимо, що спеціалізації відводиться важлива роль на сучасному етапі розвитку аграрного виробництва. Максимальний вихід валової і товарної продукції з одиниці земельної площі можливий за умови поглиблення спеціалізації, раціональної концентрації і правильного співвідношення галузей у комплексі з агротехнічними заходами. Також спеціалізація сприяє максимальній механізації виробничих процесів з мінімумом спеціалізованої техніки. Під час поглиблення спеціалізації використання виробничих ресурсів зростає і вони ефективніше функціонують паралельно із зниженням трудомісткості виробництва та зростанням показників ефективності – продуктивності худоби і рентабельності виробництва молока. Без поглиблення спеціалізації неможливо перевести аграрну сферу на інтенсивний шлях розвитку, упровадити індустріальну технологію у всіх її галузях, вийти на світовий рівень продуктивності праці, а для досягнення максимального рівня ефективності виробництва необхідно не тільки правильно вибрати головні галузі підприємства і намітити напрямок їх розвитку на перспективу, а й

оптимізувати структуру виробництва кожної з них окремо.

Таким чином, конкурентоспроможність аграрних підприємств підвищується з поглибленням спеціалізації і посиленням концентрації виробництва на основі міжгосподарської кооперації й агропромислової інтеграції, спеціалізуючись на виробництві обмеженої кількості продукції, аграрне підприємство забезпечує зростання рівня його концентрації, що є значним важелем зниження собівартості продукції, а відповідно й підвищення ефективності.

Список використаних джерел:

1. *Багрова І. В.* Структурні та фактори конкурентоспроможності / І. В. Багрова, О. Г. Нефедова // Вісник економічної науки України. – 2007. – № 1. – С. 11–16.
2. *Балабанова Л. В.* Маркетинговий аудит в системі збуту : [монографія] / Л. В. Балабанова, А. В. Балабанич. – Донецьк : ДонГУЕТ, 2003. – 188 с.
3. *Герчикова І. Р.* Маркетинг / І. Р. Герчикова. – М. : ЮНИТИ, 1995. – 352 с.
4. *Іванов Ю. Б.* Конкурентні переваги підприємства: Оцінка, формування та розвиток : [монографія] / Ю. Б. Іванов, П. А. Орлов, О. Ю. Іванова. – Х. : ІНЖЕК, 2008. – 352 с.
5. *Коляденко С. В.* Стратегічне управління конкурентоспроможністю підприємств агропромислового комплексу / С. В. Коляденко // Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, (м. Київ, 16-17 жовтня 2012 р.). – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 247–250.
6. Методика комплексної оцінки бідності [Електронний ресурс] : зареєстрована Міністерством юстиції України № 401/6689 від 26.04.2002 р. – Режим доступу до стор. : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0401-02>.
7. *Миргородская Е. О.* Конкурентоспособность как интегральное свойство рыночной системы хозяйствования / Е. О. Миргородская // Философия хозяйства. – М., 2005. – № 4/5. – С. 203–213
8. *Отенко І. П.* Управління конкурентними перевагами підприємства / І. П. Отенко, Є. О. Полтавська. – Х. : ХНЕУ, 2005. – 210 с.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики визначення комплексної оцінки результатів соціально-економічного розвитку регіонів» від 04.02.2004 р. № 113 // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 5. – С. 234.
10. *Смит А.* Исследование о причинах богатства народов / А. Смит. / Рос. акад. наук, Ин-т экономики ; [пер. с англ., введ. ст., коммент. Е. М. Майбурда ; отв. ред. Л. И. Абалкин]. – М. : Наука, 1993. – 570 с. – [Кн. I-III].
11. *Стасюк О. М.* Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів України / О. М. Стасюк, І. А. Бевз // Економіка і прогнозування. – 2012. – № 1. – С. 75–86.
12. Управленческое консультирование / под. ред. М. Кубра. – [2-е изд.]. – М. : СП «Интерэкспорт», 1992. – 612 с.

Ulyanchenko Y. O. Strategic analysis of Ukrainian agrarian sphere's competitive positions and the regional peculiarities of forming them.

Ukrainian regions have been analyzed in accordance with their level of the main agrarian produce production competitiveness as well as with reference to their regional peculiarities of forming them.

Key words: agrarian sphere, competitiveness, competitive environment, competitiveness factors.

Ульянченко Ю. А. Стратегический анализ конкурентных позиций аграрной сферы Украины и региональные особенности их формирования

Проведен анализ регионов Украины по уровню конкурентоспособности производства основных видов аграрной продукции и региональным особенностям их формирования.

Ключевые слова: аграрная сфера, конкуренция, конкурентная среда, факторы конкурентоспособности.